

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ НАЗВ СПОРІДНЕНОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1. У сучасній дериватології першорядного значення набуває основоцентричний напрям дослідження словотвору, який ґрунтується на визнанні твірної основи вихідним пунктом опису словотвірного матеріалу. За такого підходу до інтерпретації дериваційної системи стає актуальним вивчення словотвору з опорою на словотвірну парадигму (СП) як комплексну системоутворювальну одиницю.

2. Лексико-семантична група іменників на позначення назв спорідненості та свояцтва об'єднує: а) слова, які позначають власне родичів (*батько, мати, дочка* тощо); б) слова, які називають людей, родинні зв'язки між якими виникли внаслідок шлюбу (*зять, невістка, свекор* тощо); в) слова-назви осіб, які вступили або вступають у шлюб; г) слова, які виникли у зв'язку з християнським обрядом хрещення.

У повідомленні ставимо за мету охарактеризувати семантичну структуру СП назв спорідненості у сучасній українській мові.

3. Сучасні дериватологічні дослідження виявляють неоднаковий підхід як до дефініції словотвірного значення (СЗ) взагалі, так і до визначення конкретних СЗ. У цій роботі під час формулювання СЗ враховуємо традиції його визначення в академічних граматиках української та російської мов.

4. Типова СП назв спорідненості в сучасній українській мові має тризонну субстантивно-ад'єктивно-вербальну структуру з такими СЗ в кожній із них: субстантивна – “демінутивність”, “аугментативність”, “збірність”, “фемінітивність”, “недорослість”, “віддалений ступінь прямої спорідненості”, “пов'язаність з іншою такою ж особою”, “стилістична модифікація”, “носій предметної ознаки”, “виконавець дії, об'єкт якої конкретизований іменником-назвою особи”, “абстрактні композити”; ад'єктивна – “посесивність”, “загальна

відносність”; вербальна – “бути кимсь, поводитися, як особа”, “ставати (робити) подібним до особи”.

Із 82 проаналізованих конкретних СП 15 характеризуються тризонною структурою, зокрема парадигми іменників: *баба, сестра, батько, брат, вдова, дитина, дід, дочка, жених, кум, кума, родич, свояк, син, сирота*. Регулярно актуалізуються СЗ ад’єктивної зони, тоді як у багатьох СП нереалізованими залишаються одна семантична позиція вербальної зони та кілька субстантивної. Субстантивно-ад’єктивну структуру з реалізованими тими чи тими семантичними позиціями мають 30 двозонних СП (*вдовиця, внук, діти, дружина, дядько, зять, мама, мати, тато, свекор* та ін.). Декільком назвам спорідненості властива двозонна СП іншої структури з обмеженою кількістю СЗ: ад’єктивно-вербальна (*холостяк*), субстантивно-вербальна (*подруга, вдівець*). СП 22 іменників обмежені дериватами-субстантивами. Це парадигми іменників *близнюк, внучка, дівер, небіж, первісток, племінник, сваха* та ін. Однозонні СП іншого характеру засвідчені від небагатьох іменників, зокрема ад’єктивна (*вітчим, теща, муж*) і вербальна (*свашка*). Від іменників *зовиця, ладо, наречений, молодий, потомок, трійня* похідні не виявлені.

5. Засобом реалізації СЗ в аналізованих СП виступає переважно суфіксація, зрідка – префіксація, композиція, юкстапозиція, аббревіація. Суфіксація може супроводжуватися усіченням або чергуванням кінцевих приголосних твірних основ. Так, демінутиви від назв спорідненості утворюються додаванням до твірної основи іменників суфіксів -оньк- (-еньк-), -к-, -очк- (-ечк-), -о-, -ун-, -ус-, -ас-, -ц-: *синонько, женишенько, татко, матуся, тітуня, свашечка, кумась, мамця, внуча*. Із твірними основами іменників чоловічого роду поєднуються, крім указаних, і суфікси -ок, -ик, -чик, -ець, -аш (*своячок, братик, бтрачик, кумець, синаш*), жіночого – -иц-я, -ичк-а, -ч-а, -інк-а, -ул-я (*сестриця, сестричка, дитинча, матінка, мамуля*).

Значення аугментативності передають субстантиви із суфіксами -иськ-о, -ищ-е (*бабисько, дідище, чоловічисько*). Це СЗ реалізується в похідних від іменників жіночого роду з допомогою суфіксів -ег-а, -ер-а (*бабега, бабера*), чоловічого – -уг-а, -уган, -яг-а (*дідуга, дідуган, чолов’яга*).

Найбільш продуктивним типом дериватів, що означають збірність, є словотвірний тип із суфіксом -ств-о (-цтв-о): *бaбство, жіноцтво, дитинство*. З іншими суфіксами засвідчені окремі утворення: *братва, браття, братія, бабня, жінота, дітвора*. Значення збірності властиве і деяким юкстапозитам, однак у складних словах збірність виражає сукупність не однорідних осіб, а осіб, які об'єднані спільною ознакою (пор.: *братство, братва і отець-ненька, батько-мати – батьки*).

Фемінітивне СЗ переважно реалізується іменниками із суфіксами -к-а, -о-а (*родичка, діверка, небога, внука*), інколи – -н-а, -ух-а, -иц-я (*стрийна, свекруха, вдовиця*).

СЗ “стилістична модифікація” передають суфіксальні деривати *сиротюк, братуха, братко, батя, дітиська, дітлахи* та аббревіатури *медсестра, дітсестра*.

Виключно засобами префіксації виражаються СЗ “віддалений ступінь прямої спорідненості”, “пов'язаність з іншою такою ж особою”: *правнук, прадід, прапращур; посестра, співбрат*.

Похідні зі значенням недорослості – це іменники із суфіксами -енк-о, -івн-а, -ич (*вдовенко, вдовівна, сестрич*).

Семантичну позицію “носій предметної ознаки” актуалізують субстантиви з різною словотвірною структурою: суфіксальні – *мамій, мамула, мачуха, вітчим, братки*; юкстапозити – *жінка-лікар, сестра-хазяйка, мати-героїня, мати-й-мачуха*; композити – *молодожон*; суфіксальні композити – *багатоженець, двоєженець*.

СЗ “виконавець дії, об'єкт якої конкретизований іменником” виражають складні слова різної структури: *батьковбивець, синовбивця, дідовод*.

Серед абстрактних композитів переважають деривати із суфіксом -ств-о (*дітовбивство, двоєженство*), із суфіксом -й-я засвідчений іменник *багатомужжя*.

Посесиви від іменників 1 відміни утворюються за допомогою суфікса -ин: *доччин, свекрушин*, а від іменників 2 відміни – -ів (-ов, -ев): *батьків, братів, предків*. Формальне вираження загальної відносності є різноманітнішим

порівняно з відношенням присвійності. Переважають ад'єктиви із суфіксами -ськ- (-івськ-, -инськ-, -ерськ-), -н- (-ірн-, -ерн-): *братський, женихівський, сестринський; дітний, жіночний, дочірній, братерній*. З іншими суфіксами засвідчені окремі деривати: *баб'ячий, дівочий, сиротливий, дитинячий, отчий, вдовичий*. Семантика відносності властива також і суфіксальним композитам *братолюбний, женоподібний, предковічний*.

Дієслова із СЗ “бути кимсь...” – це суфіксальні (*батькувати, вдовіти, бабити*) та суфіксально-постфіксальні утворення (*женихатися, сестритися*). Вербативи зі значенням “ставати (робити) подібним...” утворюються, окрім зазначених, ще й префіксально-суфіксальним та префіксально-суфіксально-постфіксальним способами (*дитиніти, сиротити, збабіти, усиновити, збабитися*).

Отже, назви спорідненості є дериваційно активними іменниками. Кожен субстантив породжує в середньому 5 дериватів. Найповніше актуалізуються типові СЗ у СП найпоширеніших назв спорідненості (*баба* – 23 деривати, *брат* – 24). Частина базових іменників утворює, однак, по одному деривату (*приймак, первістка, тета*). Серед похідних іменників переважають демінутиви та фемінитиви, серед прикметників – посесиви.

Опубл.: *Матеріали Міжнародної наукової конференції “Семантика мови і тексту”, 13-15 жовтня 1993 р. – Частина III. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 81-83.*